

TEVFİK FİKRET - RIZA TEVFİK

Abdullah UÇMAN*

Özet

Yenileşme devri Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Tevfik Fikret'in ölümünün 90. yılı dolayısıyla hazırlanan bu yazıda, Tevfik Fikret'in en yakın arkadaşlarından Rıza Tevfik ile yaklaşık 25 yıl süren ilişkileri ele alınmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde bir yandan Rıza Tevfik'in onun hakkında değişik zamanlarda yazdığı yazılar değerlendirilirken, bir yandan da Tevfik Fikret'in Rıza Tevfik için yazdıkları incelenmiştir. Burada ayrıca, Tevfik Fikret'in ölümünden sonra daha çok taraftarları arasında sürüp giden Mehmed Âkif-Tevfik Fikret kavgasında Rıza Tevfik'in oynamış olduğu rol üzerinde de durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Servet-i Fünun, *Rübâb-ı Şikeste*, "Sis", "Heykel-i Sa'y", "Gayyâ-yı Vücûd", "Zekâ", Mehmed Âkif, "Târih-i Kadîm"

Tevfik Fikret - Rıza Tevfik

Abstract: This article was written for the 90th anniversary of Tevfik Fikret who was one of the leading poets of the Modern Period in Turkish Literature. It is about his relationship with his best friend, Rıza Tevfik, which lasted 25 years. In this article, both what Rıza Tevfik wrote about him and what he wrote about Rıza Tevfik are studied. Also, Rıza Tevfik's role in the dispute between Mehmed Âkif and Tevfik Fikret, which continued among their followers after Tevfik Fikret's death, is also emphasized in the article.

Keywords: Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Servet-i Fünun, *Parnaisse*, *Rübâb-ı Şikeste*, "Sis", "Heykel-i Sa'y", "Gayyâ-yı Vücûd", "Zekâ", Mehmed Âkif, "Târih-i Kadîm"

Rıza Tevfik'in, tahsilini sürdürmek üzere talebe olarak Mekteb-i Sultânî'ye girdiği 1882 yılından itibaren yakından tanıdığı ve zamanla samimî

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bir dostluk kurduğu, ölümünü izleyen günlerde hakkında verdiği konferanslar ve yazdığı çeşitli makalelerle, yazı hayatında, Abdülhak Hâmid'den sonra üzerinde en çok durduğu edebî şahsiyetlerin başında Tevfik Fikret gelmektedir. Onun Tevfik Fikret hakkında, ölümü üzerine kaleme aldığı ve yenileşme dönemi Türk şiirinin mersiye tarzında en lirik manzumelerinden biri kabul edilen bir şiiri ile¹ ikinci ve üçüncü ölüm yıldönümlerinde verdiği iki konferansı, sekiz makalesi ve bu makalelerin biraz genişletilmesi ile meydana gelmiş bir kitabı bulunmaktadır.²

Mekteb-i Sultânî'de tahsil yıllarındaki ilişkileri hariç tutulursa, Rıza Tevfik matbuat âleminde Tevfik Fikret'le ilk defa Servet-i Fünun hareketinin henüz teşekkül ettiği 1896 yılında karşı karşıya gelir. O sırada, Başteşrifatçı Ferruh Efendi'nin küçük oğlu Nureddin Ferruh'a özel olarak edebiyat ve estetik dersleri veren Rıza Tevfik, ilim ile şiirin münasebeti hakkında hararetle tartışmaların yapıldığı günlerde bu tartışmaları da yakından takip etmektedir.³ Ancak talebesi Nureddin Ferruh'un, bir tür gençlik hevesi olarak kaleme alıp yayımladığı *Şafak Sadâları* (1895) adlı şiir kitabı devrin tanınmış edipleri tarafından ağır bir dille eleştirilmeye başlanınca⁴, talebesini müdafaa etme görevi hocası Rıza Tevfik'e düşer. Bunun üzerine, kendi ifadesine göre, "durup dururken sırf kavga çıkarmak için"⁵, o sırada *Servet-i Fünûn*'da manzum musâhabeler yayımlamayan Tevfik Fikret'in ilk "Manzum Musâhabe"si⁶ yayımlanır yayımlanmaz, aynı vezinde yazdığı bir manzumeye ona karşılık

¹ "Tevfik Fikret'in Necib Rûhuna", *Türk Yurdu*, C. X, nr. 6-110, 19 Mayıs 1332/1 Haziran 1916, s. 3034.

² *Tevfik Fikret* (Hayatı, San'atı, Şahsiyeti), İstanbul 1945 (Rıza Tevfik'in bu kitabı tarafımızdan yapılan bazı ilâvelerle yeniden yayımlanmıştır, İstanbul 2005). Rıza Tevfik bütün bunlardan başka, Gibb'in yarım kalan eseri *A History of Ottoman Poetry*'yi tamamlamak üzere kaleme aldığı eserin VII. cildinde Tevfik Fikret'e de 120 sayfalık bir yer ayırmış, ancak bu eser yayımlanamamış ve müsveddeleri de kaybolmuştur (Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Abdullah Uçman, "A History of Ottoman Poetry Üzerine Mektuplar: Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a", *Tarih ve Toplum*, sayı 147, Mart 1996, s. 4-8).

³ 1885 yılında Beşir Fuad'ın *Victor Hugo* adlı monografisinin yayımlanması üzerine başlayan "Hayâliyyûn-Hakikiyyûn" münakaşası, başta Beşir Fuad olmak üzere Nâmık Kemal, Recâizâde Ekrem, Ahmet Midhat Efendi, Muallim Nâci ve Menemenlizâde Tahir gibi devrin önde gelen edebiyatçılarının yazılarıyla çeşitli gazete ve dergi sayfalarında aylarca devam etmiş, 1887 yılı başında Beşir Fuad'ın âniden intiharı üzerine kendiliğinden sona ermiştir (Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat* (haz. Handan İnci), İstanbul 1999, s. 15-30).

⁴ Vezinsiz ve kafiyesiz oldukça uzun tek bir manzumeden meydana gelen *Şafak Sadâları*, muhtevassından çok bu şekil özelliği dolayısıyla çeşitli yazarlar tarafından ele alınıp tenkit konusu yapılmıştır (bk. Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler: Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Erzurum 1997, s. 80-85).

⁵ Rıza Tevfik, "Edebiyat-ı Cedîde Hareketine Niçin İştirak Etmedim?", *Olay*, nr. 7, 15 Nisan 1944, s. 4-5.

⁶ "Musâhabe-i Edebiyye" (9), *Servet-i Fünûn*, C. XI, nr. 277, 20 Haziran 1312/2 Temmuz 1896, s. 258-259.

verir.⁷ Ancak Tevfik Fikret temkinli davranır ve Rıza Tevfik'e cevap vermez, böylece tartışma başlamadan sona erer.⁸

Rıza Tevfik, aynı yıl "Sfenks"⁹ adlı şiirinin yayımlanması üzerine, adı geçen şiiri, o sırada çıkarmakta olduğu *Maarif* mecmuasında yayımlayan İsmail Safâ vasıtasıyla önce Recâizâde Ekrem'le, bir süre sonra da Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Hâlid Ziya ve diğer Servet-i Fünûncular'la tanışarak samimi dostluklar kurar.¹⁰ Rıza Tevfik'in bu dönemde yazdığı *sonnet* tarzındaki bir kısım şiirlerinde çok açık şekilde Tevfik Fikret etkisi göze çarpmaktadır.¹¹

Daha sonraki yıllarda Rıza Tevfik'in Tevfik Fikret'le olan ilişkisinin nasıl bir seyir takip ettiğini ve nasıl geliştiğini ayrıntılı olarak bilemiyoruz; ancak bu "Musâhabe"lerden iki yıl kadar sonra Rıza Tevfik'in "Serâb-ı Ömrüm"¹² adlı şiirinin yayımlanması üzerine, Tevfik Fikret'in, 'Tarîk' gazetesinde yazdığı "Hafta-i Edebî" sütununda bu şiiri "haftanın en iyi neşâyidinden"¹³ saymasına bakılırsa, aralarının düzelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁷ "Musâhabe" (Bir Şâir İle Bir Feylesof Arasında), *Hazîne-i Fünûn*, C. IV, nr. 14, 11 Temmuz 1312/ 23 Temmuz 1896, s. 202-203; *Ma'lûmât*, C. II, nr. 46, 25 Temmuz 1312/ 6 Ağustos 1896, s. 1016-1017. Ayrıca bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2005, s. 278-284.

⁸ Rıza Tevfik, yıllar sonra bu konuyla ilgili olarak yazdığı bir yazıda şunları söylemektedir: "Burada şâyân-ı dikkat bir cihet var ki, bu manzumenin hiç bir noktasında Fikret'in şahsına ve haysiyetine dokunur hiç bir söz, hattâ hiç bir imâ ve işaret yoktur. Bu halûk adam da bu manzumeden dolayı bana hayli sitem ettiği halde kat'iyen gücenmemiş, fakat pek sinirlenmişti. Ben, o manzumeyi bilsübhân unuttum ve bastırmıyorum." ("Edebiyat-ı Cedîde Hareketine Niçin İştirak Etmedim?", *Olay*, nr. 7, 15 Nisan 1944, s. 5).

⁹ *Maarif*, nr. 25, 13 Haziran 1312/ 25 Haziran 1896, s. 385-386.

¹⁰ İsmail Hikmet (Ertaylan), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. III, Bakü 1925, s. 810-811; Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 2.b., İstanbul 1969, s. 324, 335-338, 531; Mehmed Rauf, *Edebi Hâtıralar* (haz. Mehmet Törenek), İstanbul 1997, s. 26.

¹¹ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 2004, s. 223-224.

¹² *İrtikâ*, nr. 13, 12 Teşrin-i sâni 1314/ 24 Kasım 1898, s. 116-117.

¹³ Tevfik Fikret burada Rıza Tevfik'in şiiri dolayısıyla şunları söyler: "İrtikâ'da yine lezzetle okunacak birkaç eser-i manzum var. Ez-cümle Rıza Tevfik Bey'in "Serâb-ı Ömrüm" ser-levhalı şiiri: "Gezmiştim o vahşet-gehi, bilmem ne zamandı! (...) -Bir nazra-i hayret gibi- göllerde erirdi.." kıt'alarındaki bedâ'at-i tasvir ile bu haftanın en iyi neşâyidinden addolunabilir. Rıza Tevfik Bey süntühât-ı nazmiyyesine daima bir reng-i mahsûs-ı tefekkür vermekten hoşlanmakla beraber âheng-i ifadesinin selâset-i tabiiyesini de hiçbir zaman ihmâl etmez. Bunun için ekser-i manzumâtı hem fikri, hem zevki okşayarak ciddi bir câzibe-i şîriyye ile rûha tesirden hâlfî değildir." (*Tarîk*, nr. 4634, 16 Teşrin-i sâni 1314/ 29 Kasım 1898, s. 3; ayrıca bk. Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları* (haz. İsmail Parlatur), Ankara 1987, s. 145-146).

Tevfik Fikret 1898 yılında, Rıza Tevfik hakkında, daha sonra *Rübâb-ı Şikeste*'ye de aldığı "Zekâ" adıyla bir şiir yayımlar.¹⁴

*Zekâ tefelsüfe mâildi... Muttasıl düşünür,
Okur, okur ve o hatmettiği resâilden
Birer hulâsa-i hikmet yapardı; sonra gelen,
Gelen geçen ne kadar âşinâsı varsa tutup
Mütâlâ'âtını söyler: Falan nasıl düşünür,
Nasıl yazar, nasıl icmâl ü ictihâd eyler,
Bütün bu şeyleri tekrâr ederdi... Gâh unutup
Gurûr-ı hikmeti, şâirlenirdi...*

mısralarıyla başlayan manzumede Tevfik Fikret, isim vermeden, şiirlerini bir fikre ve bir hakikate göre yazdığını söyleyen filozof bir arkadaşıyla alay ederek, gerçek şiirin peşin bir fikre göre değil, his ve hayale dayanması gerektiğini söyler.¹⁵ Tevfik Fikret, ironik bir ifadeyle tasvir ettiği Rıza Tevfik'le ilgili bu şiirini nedense *Rübâb-ı Şikeste*'nin çeşitli şair tasvirleri yaptığı "Âveng-i Tesâvir" bölümüne dahil etmez.

1920'lere kadar sürekli olarak Bebek, Arnavutköyü ve Yeniköy civarında oturan Rıza Tevfik, II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki ilk seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası listesinden Edirne mebusu seçilerek Meclis-i Mebusân'a girer. Bu dönemde Osmanlı parlamenterleri olarak zaman zaman Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi çeşitli Avrupa ülkelerine giden Rıza Tevfik'in oradan ailesine gönderdiği çeşitli mektuplarda özellikle Tevfik Fikret'e selâm göndermesi ve misafirlige gidilebilecek yerler arasında Âşiyân'a izin vermesine bakılırsa,

¹⁴ *Servet-i Fünûn*, C. XV, nr. 375, 7 Mayıs 1314/19 Mayıs 1898, s. 167; *Rübâb-ı Şikeste*, İstanbul 1326, s. 15-17.

¹⁵ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret* (Devir, Şahsiyet, Eser), 2.b. İstanbul 1987, s. 102. Mehmet Kaplan, yine bu şiir dolayısıyla, Tevfik Fikret'in, sevdiği dostu Rıza Tevfik'in "geveze üslûbunu, cümle yapısı ile taklit ettiği"ni de belirtir (a.y., s. 140). Rıza Tevfik, Fikret'in burada "...bühtân ederdi ber-mu'tâd/ Hayâl ü his ile mâlî güzide bir gazele.." mısralarıyla, kendisinin "Meâl-i Tabiat" adlı şiirini kasdettiğini Fikret'ten bizzat tahkik ettiğini belirtir (*Serâb-ı Ömrüm*, 2.b., İstanbul 1949, s. 227).

aralarındaki samimiyet ve dostluğun derecesini tahmin etmek hiç de güç değildir.¹⁶

Bundan sonra, matbuata yansıdığı kadarıyla bu ilişkiyi şu şekilde takip etmek mümkün olabilmektedir: Hürriyet, adalet ve eşitlik vaadiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın kısa zamanda çeşitli zorbalıklara kalkışması ve bazı faili meçhul cinayetler düzenlenmesi üzerine, parlamentodaki bir kısım mebuslarla birlikte Rıza Tevfik de parti içinde muhalefet saflarına katılır, bir süre sonra da en kuvvetli muhalif grubu meydana getiren Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na girer.¹⁷

Kamuoyunda meydana getirdiği kötü izlenimin giderek arttığı İttihat ve Terakkî iktidarı, bir taraftan Trablusgarp hezimetini örtbas etmek, bir taraftan da meclisteki muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak amacıyla, Âyan Meclisini de zorlayarak 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusân'ı fesheder¹⁸. Meclisin feshi üzerine birçok mebus gibi Rıza Tevfik de açıkta kalır. Bu sırada, izinsiz olarak Büyükkada'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası şubesinin yer darlığından dolayı Halki Palas'ta bir konuşma yapmak isteyince, konuşması hükûmete ihbar edilerek Divân-ı Harb-i Örfî tarafından tevkif ve 25 gün hapse mahkûm edilir. Rıza Tevfik gibi tanınmış bir şahsiyetin bu şekilde haksız yere hapsi gerek kamuoyunda, gerekse basında büyük bir yankı uyandırır.¹⁹ Rıza Tevfik, hapisanede hemen her gün kalabalık bir kitle tarafından ziyaret edilir, bunun üzerine ziyaret günleri haftada ikiye indirilir; hattâ onu ziyaret edenlerden biri de Tevfik Fikret olur. Rıza Tevfik bu tevkifi "bir Sokrat tevekkülü ile" karşılar ve asla şikâyetle bulunmaz.²⁰

Yirmi beş gün sonunda tahliye edilen Rıza Tevfik, aynı hırs ve heyecanla seçim meydanlarına atılır ve bu sefer de 23 Mart 1912'de (10 Mart 1328) seçim

¹⁶ Rıza Tevfik'in küçük kızı Munise Başikoğlu (öl. Mart 1997) çocukluk günlerini de anlattığı hâtıralarında, zaman zaman babasıyla gittikleri Âşiyân'ın bahçesinde ablalarıyla ve Tevfik Fikret'in oğlu Halûk'la birlikte nasıl dolaşıp oynadıklarını yıllar sonra büyük bir hazla hatırladığı gibi, Âşiyân'ın içini, hattâ Tevfik Fikret'in çalışma odasını da bütün ayrıntılarıyla tasvir eder (bk. "Hâtıralar" (2-3), *Dergâh*, sayı 162, Ağustos 2003, s. 23; sayı 163, Eylül 2003, s. 22-23).

¹⁷ Bu konu hakkında bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1839-1952*, İstanbul 1952, s. 186-187; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 48-49.

¹⁸ Meclis-i Mebusân'ın feshi üzerine Tevfik Fikret de İttihadçıları ağır bir dille eleştirdiği meşhur "Doksan Beşe Doğru" adlı şiiri yazar (Tevfik Fikret'in *Rûbâb-ı Şikeste*'ye almadığı bu şiir için bk. *Vazife*, nr. 7, 9 Kânun-ı sâni 1327/ 21 Ocak 1912; ayrıca bk. Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri* (haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin), Ankara 2001, s. 649-651).

¹⁹ Bu tevkifin yankıları için bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 149.

²⁰ Rıza Tevfik, "Bir Mahbusun Hissiyât ve Tefekkürâtı", *Servet-i Fünûn*, nr. 1082, 16 Şubat 1327/29 Şubat 1912, s. 363-365.

bölgesi olan Gümülcine’de Rum Metropoliti’ni ziyaret ettikten sonra, İttihatçılar tarafından tutulmuş 15-20 kişilik bir ayak takımı tarafından şehrin ortasında fena halde dövülerek yaralanır.²¹ Türk politika tarihine “Sopalı seçim” ya da “Dayaklı seçim” adıyla da geçen bu dövülme hâdisesine Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birlikte geniş bir halk kitlesi ve fırka mensubu olmayan bir kısım aydınlar da karşı çıkarak protestoda bulunurlar.²²

Bu hâdisenin İstanbul’da duyulması üzerine Tevfik Fikret, Gümülcine’de bulunan Rıza Tevfik’e “geçmiş olsun” dilekleriyle kısa bir mektupla iki telgraf gönderir. Telgrafın biri şöyledir:

“Gümülcine’de Rıza Tevfik Baba’ya:

Hakikatın cebhe-i fazlunda doğan ahter-i hûn-âlûdunu öpüyor, cehl ve gayzın irfânına kaldırdığı âleti tel’in ediyor ve bîcâre milletin nasîbine ağlıyoruz.”

12 Mart sene 328

Tevfik Fikret

Tevfik Fikret, aynı gün çektiği ikinci bir telgrafta ise şunları yazmaktadır:

“Gümülcine’de Rıza Tevfik Bey’e:

Refikanuz bu akşam telgraf çekti. Bütün aile âfiyettedir. Sizden haber ve mektup bekliyoruz.”

12 Mart 1328

Tevfik Fikret

²¹ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik’in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, s. 18.

²² Bu protestolar için bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 150-151.

Bu telgraflardan üç gün sonra gönderilen bir kartpostalın arkasında ise şu satırlar yazılıdır:

“Gümülcine’de hakîm-i muhterem Rıza Tevfik Beyefendi’ye:

Âşiyân, 15 Mart 1328

Nasılısınız? Dünkü mektupla da arz ettiğim vech ile burada bütün aile, büyük küçük cümleten âfiyettedirler; bittabî sizi düşünüyorlar. Hepimiz sizi düşünüyor ve maşrık-ı irfân ve hamiyet olan nâsiye-i dırahşânınızı öpüyoruz, muazzez kardeşim.

Tevfik Fikret²³

Gümülcine’deki yaralı arkadaşı Rıza Tevfik’i bir an olsun düşünmekten geri durmayan Tevfik Fikret kartpostaldan beş gün sonra şu şekilde kısa bir mektup kaleme alır:

“Gümülcine’de İsmail Beyefendi’nin²⁴ hânesinde hakîm-i âlî-dil Rıza Tevfik Beyefendi’ye ma’rûzdur:

Âşiyân, 20 Mart sene 1328

²³ Rumelihisarı Postahanesi’nden biri saat 2’25’te, diğeri 5’55’te çekilen bu telgraflarla Bebek Postahanesi’nden gönderilen kartpostal Rıza Tevfik’in terekesinden çıkmış olup şu anda bizim elimizdedir.

²⁴ Gümülcine mebusu ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti’nin muhalifi; daha sonra 150’liklere dahil edilmiş ve Türkiye’yi terk etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Muazzez Doktor,

Bir mektubunu aldım, 16 Mart tarihli; yaralı ve mazlum resmin de beraberdi. Gözlerime yaş getiren bir heyecân-ı mefharetle seni o halde, o tecellîde temâşâ ettim ve kendi kendime: "Zavallı cehâlet kurbanları!" dedim. Seni taşıyan sürü için böyle bir sayha-i terahhuma da acıyanlar olur, değil mi? Fakat ne yaparsın ki, bu sürü pek çokluktur, onlara acımdan başka yapılacak bir şey de yoktur.

Mektubunla resmini Nazif'inle²⁵ ninesi getirmişlerdi. Bebek'e gelen zat bize kadar çıkmak istemiş, fakat vakit geç olduğu için vapura yetişmek mecburiyetiyle bu niyetinden vazgeçerek mevduâtını oraya bırakmış. Demek istiyorum ki, ben kendisini göremedim; mââmâfih haber-i âfiyetin büyük bir inşirâh getirdi ve hepimizi cidden sevindirdi.

Burada nasıl düşünüldüğünü elbette bilir, sana ait en küçük haberin ne hisler tevlîd edeceğini de elbette düşünürsün... Bütün aile kemâl-i âfiyettedir. Yalnız iştiyakların haddi pâyânı yok.

İstanbul'a dâir verecek hiç havâdis bulamıyorum. Ortada bir çalkantı, cıvık bir maskaralık ve habâset çamuru çalkanıyor, bulaşıyor, iğrendiriyor!.. Yine her şeye rağmen tabiat lâtif, topraklar cennet. Ne yapalım ki sen yoksun, azîz kardeşim.

Tevfik Fikret"²⁶

Tevfik Fikret, Gümülcine hâdisesi üzerine ayrıca, birini *Halûk'un Defteri*'ne de aldığı iki şiir yazar; bunlardan biri "Yegâne Feylesofumuz"²⁷, diğeri de "Hakikatın Yıldızı"²⁸ adını taşımaktadır.

Tevfik Fikret, bu çirkin olay karşısında, mektubunda ifade ettiği duygularını "Yegâne Feylesofumuz" adlı manzumesinde de şu şekilde dile getirir:

²⁵ O sırada henüz 4 yaşlarında olan Rıza Tevfik'in küçük oğlu Nazif Bölükbaşı (öl. 29 Mart 1986).

²⁶ Mithat Cemal Kuntay, "Tevfik Fikret ve 1908 İnkılâbı", *Ülkit*, 3. seri, sayı 3, Mart 1947, s. 12. Tevfik Fikret hakkında büyük bir eser hazırlayacağını söyleyerek, Rıza Tevfik'ten, Tevfik Fikret'le ilgili elinde ne varsa bunları ısrarla isteyen Mithat Cemal Kuntay'ın talebi üzerine bu mektubun aslının ona verilmiş olduğunu tahmin ediyorum (Bu konu için bk. Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik'e Mektuplar VI: Fuad Köseraif, Midhat Cemal ve Orhan Seyfi Orhon'dan", *Tarih ve Toplum*, sayı 142, Ekim 1995, s. 18-22).

²⁷ *Vazife*, nr. 14, 2 Mart 1328/ 15 Mart 1912; ayrıca bk. Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, s. 658.

²⁸ *Vazife*, nr. 15, 22 Mart 1328/ 4 Nisan 1912; ayrıca bk. Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, s. 558-559.

*Yazık! Dediklerim en sonra çıktı: Gayz-ı galîz
 O muhteşem, lekesiz cebhe-i dirahşânı,
 O levh-i irfânı
 Sonunda kanlara garketti... Bâri ey hûn-rîz,
 Hakikatın o şafak parçasında fecr-engîz
 Olan sitâre-i handânı karşısında utan!
 Hayır, güneşlere toprak ve hakka taşlar atan
 Çocukların onu görmez... Dövün zavallı vatan!*

Bütün bu olup bitenler karşısında Tevfik Fikret'in İttihat ve Terakki aleyhinde açıkça muhalif bir tavır alması; "Doksan Beşe Doğru", "Revzen-i Mahlû" ve "Hân-ı Yağma" gibi şiirleri yazması üzerine, bu sefer onun aleyhine hücumlar başlar. Matbuatta Fikret'e karşı girişilen çirkin hücumlar giderek artınca, *Servet-i Fünûn*'da toplanan genç nesil ve Fecr-i Âtî mensupları derginin 18 Kânun-ı sâni 1327 (2 Şubat 1912) tarihli 1078'inci sayısında onu müdafaa ederler ve onun ahlâk ve karakterini uzun uzadıya överler.²⁹ Derginin bir sonraki sayısında Rıza Tevfik de "Servet-i Fünûn Gençlerine" adıyla bir makale yayımlar. Rıza Tevfik makalesinde, Servet-i Fünûn gençlerinin Tevfik Fikret'e sahip çıkmalarının takdire değer bir davranış olduğunu belirttikten sonra, mert mizacı ve kahraman hissiyatı dolayısıyla bir tür "hürriyet kahramanı" olarak gördüğü Fikret'i, Norveçli şair ve edebiyatçı Björnson'a benzetir ve onun "aşk ile müdâfi-i hak ve hürriyet" olduğunu belirtir. Türk edebiyatına "Sis", "Tarih-i Kadîm" ve "Doksan Beşe Doğru" gibi önemli şiirleri hediye eden Fikret'in, böylece "hamiyet" in hakiki manasını gerçekleştirmiş olduğunu söyler.³⁰

Rıza Tevfik, Tevfik Fikret henüz hayatta iken, onunla ilgili olarak E. J. W. Gibb'in yarım kalan eseri *A History of Ottoman Poetry*'nin Tanzimat'tan sonraki yenileşme dönemi Türk edebiyatını içine alacak son cildi içinde Tevfik Fikret için 121 sahife yazmış olduğunu söylediği halde, adı geçen eser

²⁹ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1987, s. 178-180.

³⁰ *Servet-i Fünûn*, C. XLII, nr. 1079, 26 Kânun-ı sâni 1327/ 8 Şubat 1912, s. 21.

yayımlanamadığından dolayı burada nasıl bir değerlendirme yaptığını öğrenmemiz mümkün olamamıştır.³¹

Tevfik Fikret, daha önce herhangi ciddi bir belirti olmadığı halde, 1914 yılı sonlarına doğru aniden ortaya çıkan şeker ve onun bir tür devamı niteliğindeki halsizlik ve verem hastalığı sonucu 5-6 ay kadar devam eden bir hastalık dönemini takiben 18 Ağustos 1915 gecesi, en verimli çağında, henüz 48 yaşında iken vefat eder. Cenazesinin Âşiyân'ın bahçesine gömülmesi hususunda vasiyeti olmasına rağmen, ailesinin arzusu üzerine sessiz sadasız Eyüp Sultan'daki aile kabristanına defnedilir.³²

Rıza Tevfik, hayattaki en samimî arkadaşlarından biri olan Tevfik Fikret'i bu şekilde genç yaşta aniden kaybetmenin verdiği ızdırapla birkaç gün sonra bir sabah vakti Tevfik Fikret'in Eyüp Sultan Kabristanı'ndaki mezarına giderek orada yalnız başına birkaç saat geçirdikten sonra yine büyük bir acıyla eve döner ve yeni Türk şiirinin mersiye tarzındaki en lirik eserlerinden biri kabul edilen "Tevfik Fikret'in Necîb Rûhuna-Hususi Bir Ziyaret"³³ adlı meşhur şiiri yazar.

Rıza Tevfik, diğer şiirleri arasında çok değer ve ayrı bir önem verdiği bu şiiri nasıl bir psikoloji içinde kaleme aldığını şu satırlarla anlatmaktadır:

"Fikret'i çok severdim. Ölümüne çok yanmıştım. Bir gün Eyüp Sultan'a, onu ziyarete gitmiştim. Kabrine vardığım zaman çok erkendi. Mezarının

³¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Abdullah Uçman, "A History of Ottoman Poetry Üzerine Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Mektuplar" (1), *Tarih ve Toplum*, sayı 147, Mart 1996, s. 132-134.

³² O sırada Semih Mümtaz Bey'in Bebek'teki yalısında oturmakta olan Rıza Tevfik, hastalığı müddetince Tevfik Fikret'i bir an olsun yalnız bırakmaz; hattâ vasiyeti üzerine cenazeye kimlerin çağırılıp kimlerin çağırılmayacağını da yine o tesbit eder (bk. Rıza Tevfik, *Tevfik Fikret: Hayatı, San'atı, Şahsiyeti*, İstanbul 1945, s. 60-61). Fikret'in ölümü *Türk Yurdu*'nda "Büyük Ziyâ: Fikret Öldü" başlığıyla duyurulur ve cenazede hazır bulunanların isimleri sıralanır (*Türk Yurdu*, nr. 90, 13 Ağustos 1331/26 Ağustos 1915, s. 206-208). Fikret'in yaşadığı ve içinde öldüğü Âşiyân 1940 yılında İstanbul Belediyesi tarafından şairin eşi Nâzime Hanım'dan satın alınmış, 1945'te müze haline getirilmiş, 1961'de de bahçesine Fikret'in Eyüp Sultan'daki mezarı taşınmıştır.

³³ Altındaki tarihe bakınca 24 Ağustos 1331'de (6 Eylül 1915) tamamlanmış olduğu anlaşılan bu şiir önce, birinci ölüm yıldönümünde Tevfik Fikret için bir özel sayı hazırlığı içinde olan *Türk Yurdu*'nda (nr. 6-110, 19 Mayıs 1332/1 Haziran 1916, s. 84) yayımlanır, daha sonraki tarihlerde de çeşitli yerlerde yayımlandığı gibi (*Düşünce, Tevfik Fikret İçin Nûsha-i Mahsûsa*, İstanbul 1334/1918, s. 15-16; *Şebâb*, nr. 5, 20 Ağustos 1336/1920, s. 99), çeşitli antolojilere ve ders kitaplarına da alınır (bk. Ramazan Gökâlç Arkın, *Rıza Tevfik-Hayatı ve Şiirleri*, 2.b. İstanbul 1939, s. 39-40; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1941, s. 1501-1502; Refi Cevat Ulunay, *Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları*, İstanbul 1943, s. 71; İ. H. Ertaylan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1963, s. 110). Adı geçen şiir Abdülhamid Süleyman Çolpan tarafından "Fikret'in Kabrinde" adıyla Özbekistan'da çıkan *İştirâkiyyun* (10 Ocak 1920) gazetesinde de yayımlanmıştır. Şiirin, ayrıca, biri Lewis adlı genç bir İngiliz şairi, diğeri de Rıza Tevfik'in talebelerinden Semiha Vâmık tarafından İngilizce'ye yapılmış iki farklı çevrisi de bulunmaktadır (bk. Rıza Tevfik, *Serâb-ı Ömrüm*, 2.b. İstanbul 1949, s. 334-337).

ortasına güzel bir çam fidanı dikmişler ve etrafını da çiçeklerle süslemişlerdi. Bu yeşillikler, goncalar henüz doğmağa hazırlanan güneşin tesirine maruz olmadıkları için serâpâ jâlelerle nemli idi. Bu manzara karşısında Fikret'e çok acıdım. Derhal gözlerim doldu. Mezarını tavaf eder gibi dolandım ve baş tarafına iliştim, oturdum ve düşündüm; dağınık ve mânâsız düşündüm. Bir saat kadar sonra avdet ediyordum. Şiiri tamamen yolda yürürken zihnen tertip ve ikmâl ettim gibiydi. Eve avdet edince pek az tâdilâta lüzum gördüm ve ilk hamlede zihnime vârid olan kafiyeleri değiştirmeye mecbur olmayışım çok gariptir. Ve bunun kadar beni hayrete düşüren bir şey ömrümde vâki olmamıştır. Fakat buna bedel şiirin ruhunu teşkil eden derin keder, hasret ve mevt duygusu var ki samimiyeti şüphe götürmez. Ve bu basit sözleri şiir yapan da işte o duygudur. Kelimelerin cereyanına bir musiki âhengi veren, hatta bir anda en muvâfik ve güzel kafiyeleri ihzâr eden yine o histir."³⁴

*Dediler ki ıssız kalan türbende
Vahşi güller açmış görmeye geldim!
O cennet bağının hâkine ben de,
Hasretle yüzümü sürmeğe geldim!..*

kıt'asıyla başlayan manzume şekil, kafiye, redif, hatta yer yer bazı imaj ve benzetmelere varıncaya kadar XVII. yüzyıl halk şairi Gevherî'nin:

*Kara gözlüm gayet güzel dediler
Gül cemâlini ben görmeğe geldim
Leblerin hastaya şifa dediler,
Gerçek mi efendim sormaya geldim.*

kıt'asıyla başlayan divanını hatırlatmakla beraber, işlenen tema oldukça farklıdır. Çok sevilen bir dostun ölümü üzerine yazılmış bir mersiye

³⁴ (Feridun) Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul 1943, s. 133-134.

hüviyetindeki Rıza Tevfik'in şiirine yoğun bir şekilde hüznün ve keder duygularıyla beraber çok yakın bir arkadaşını ebediyen kaybetmiş olmanın verdiği acı ve ızdırıp hakim durumdadır.³⁵

Tevfik Fikret'in ölümünden iki hafta sonra Türk Ocağı'nda yapılan bir anma toplantısına *Servet-i Fünûn*'un sahibi Ahmed İhsan ile Köprülüzâde Mehmed Fuad, Hamdullah Subhi ve Akçuraoğlu Yusuf'la birlikte Rıza Tevfik de katılır ve zamanın müsaadesi nisbetinde burada Tevfik Fikret'in hayatını ve edebî şahsiyetini anlatmaya çalışır.³⁶

Tevfik Fikret'in ölümünün ertesini yılı, onun hatırasını yeni nesiller arasında da yaşatmak amacıyla Abdülhak Hâmid'in başkanlığında teşekkül eden "Tevfik Fikret Âbidesi Cemiyeti"nin kurucuları arasında, şairin *Servet-i Fünûn*'daki arkadaşlarının bir kısmıyla beraber Rıza Tevfik de yer alır.³⁷

Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in ikinci ölüm yıldönümünde Âşîyan'da düzenlenen bir anma toplantısında yapmış olduğu konuşmada ise, daha çok onun *moraliste* ve idealist kişiliği üzerinde durur.

Konuşmasında Fikret'i Abdülhak Hâmid'le mukayese eden Rıza Tevfik, Hâmid'in "şüphe ve tereddüt arasında" doğrudan doğruya *métaphysiciens* bir zekâyâ sahip olduğu halde, Fikret'in bütün felsefesinin "içtimâî ve ahlâkî" olduğu kanaatinde: "O, daima ahlâkî matmah-ı nazar ederdi. İmanında kuvvetli idi; "Âmentü" der, inanır, dosdoğru giderdi; şek ve tereddüdü yoktu. Demek oluyor ki Fikret imanın son kuvvetini taşıyordu." Rıza Tevfik'e göre, hak ve hakikata âşık olan ve aynı zamanda yüksek bir zekâyâ sahip Fikret, çevresinde cereyan eden bütün olaylardan şu veya bu şekilde etkilenmiş ve hayatının son yılları onu anlamayan bir çevre içinde boşu boşuna harcanıp gitmiştir.³⁸

Rıza Tevfik 1918 yılında yayımladığı "Fikret'in Seciye-i Akliyyesi"³⁹ başlıklı makalesinde ise, Tevfik Fikret'in ilk bakışta anormal bir adam karakteri sergilediğini, hatta onun devrinin ve bu memleketin insanı olduğuna inanabilmenin bile güç olduğunu ifade ettikten sonra, bu özelliklerin, onun her

³⁵ Adı geçen şiirin başka halk şairlerinin manzumeleriyle benzerliği ve mukayesesi için bk. *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, s. 325-326.

³⁶ "Türk Ocağı'nda Tevfik Fikret", *Türk Yurdu*, nr. 91, 27 Ağustos 1331/ 9 Eylül 1915, s. 217.

³⁷ *Türk Yurdu*, nr. 110, 19 Mayıs 1332/ 1 Haziran 1916, s. 89.

³⁸ "Âşîyan'da Bir Konferans", *Muallim* (Tevfik Fikret İçin Nüsha-i Mahsûsa), İstanbul 1333/ 1917, s. 431-434.

³⁹ *Muallim*, nr. 21, 15 Nisan 1334/ 1918, s. 735-742.

türlü olay ve tesir karşısında metin kalmasından ve aslî hüviyetini korumasından ileri geldiğini belirtir. Bu özellikleriyle o, “sadece namus hissiyle yaşayan, kimseye minnet etmeyen, hürriyeti için hayatını fedaya hazır, kimseden çekinmeyen, mağrur” adamların *Stoacı* felsefesini hatırlatmaktadır. Hatta Fikret, *Stoacılık*’ın kurucusu Zénon’un ülkemizdeki yegâne temsilcisidir. Rıza Tevfik, bu fikrini ispatlamak için, sadece “Sis” şiirinin bile yeterli olacağı görüşündedir.⁴⁰

Ancak onun çevresindeki kötülüklerden uzaklaşmak için Âşîyan’a çekilmesi, bu çirkinlikleri görmesine engel olamamış, tam tersine oradan her şeyi bir “kartal gözüyle” seyretmiştir. Ona bu kadar acı veren görme duygusu yüzünden “Perde-i Tesellî” şiirini yazarak yaşlı ve kör bir dilenciye imrenmiştir. O, özellikle Cenab Şahabeddin’in mektubuna “Cevap” olarak yazdığı şiirinde, sıradan bir insanı o kadar iğrenç görmüş ve tasvir etmiştir ki Rıza Tevfik’e göre, “Baudelaire bile iğrençliği tasvir etmede bu derece başarılı olamaz.” Fikret bu şiirin sonunda:

Olamaz, anlayan, gören mes’ûd

demek suretiyle herkesten başka türlü görüp anladığını ifade etmiştir.⁴¹

Rıza Tevfik, aynı yıl, yakın dostu İsmail Hikmet’in (Ertaylan) yönetiminde çıkmakta olan *Düşünce* dergisinin Tevfik Fikret için hazırladığı özel sayıda yayımlanan “San’atta Sübjektivizm ve Tevfik Fikret’in Şiiri”⁴² başlıklı makalesinde ise, diğer yazılarından farklı olarak ayrıntılı bir şekilde Fikret’i sadece bir sanatkâr ve bir şair olarak ele alıp değerlendirir.

Rıza Tevfik bu oldukça hacimli makalesine önce sanat alanındaki bellibaşlı ekolleri ele alıp tanıtmak suretiyle başlar. Ona göre sanat dallarını natüralizm ve sübjektivizm olmak üzere bellibaşlı iki ana kol hâlinde ele almak gerekir. Natüralizm, hakikatı dış dünyada arar ve tabiatın gerçek bir tercümanı olmak ister. Sübjektivizm ise, o hakikatı insan tabiatında keşfedebileceğine inandığı için, insanın gönlünü söyletir ve ilhamını kendi heyecanından alır. Onun gözünde güzellik ve âhenk sübjektif hakikatlardır. Sübjektivist bir

⁴⁰ A. g. y., s. 737.

⁴¹ A. g. y., s. 740.

⁴² *Düşünce* (Tevfik Fikret için Nüsha-i Mahsûsa), İstanbul 1334/ 1918, s. 72-92.

sanatkâr için dış âlem sadece bir vasıtaadır, asıl amacı kendi “teessürâtına tercüman olmaktır” ki, buna da “ihlâs” denir. Rıza Tevfik bu görüşünü desteklemek için Eugène Veron’un, “İhlâs ve samimiyet san’atta hakikatın yerini tutar!” sözünü nakleder.⁴³

Makalesinde önce klasisizm ile romantizmi, daha sonra natüralizmi tanıtan Rıza Tevfik, hemen arkasından sırayla idealizm, spîritüalizm ve sübjektivizme geçer. Sembolizm, romantizm ve empresyonizm arasında da birtakım mukayeseler yaptıktan sonra Tevfik Fikret’in esasen bir sübjektivist olduğunu belirtir. Rıza Tevfik’e göre Fikret’in natüralist, sembolist ve idealist ölçülere göre yazılmış şiirleri de vardır. İlham konusunda ise, o açıkça santimentalisttir. Şiirlerinde tefekkürün yardımı olmadığını söyleyerek entelektüelizmi reddeden Fikret’in bu meseleler hakkında teorik anlamda herhangi bir bilgisi olmamasına rağmen, bu konuda en güzel örnekleri yine o vermiştir.⁴⁴

Rıza Tevfik’e göre Fikret’in bütün şiirlerinde her şeyden önce heyecan zirvededir; bu heyecan bazı şiirlerinde lirizmin doruğuna kadar varır. Ressam yaratılışından dolayı zihninde netleşen hayalleri şiire dönüşünce, bunlar resme benzer. Bu tarz örnekler arasında özellikle “Sis” şiiri, arz ettiği panorama itibariyle çok önemlidir. Bu şiirin ayrıntılarında hiçbir önemli nokta atlanmamıştır. Tabloya kimlik kazandıran köklü ahenk o derece iç içe geçmiştir ki, hiçbir tarafının değiştirilmesine izin vermez.

Fikret’in “Âşiyâne-i Lâl”, “Derd-i Nihân”, “Berf-i Zerrîn” ve bunlara benzeyen birkaç şiiri daha pittoresk özellikler taşımaktadır. “Balıkçılar”, “Nesrîn”, “Hasta Çocuk”, “Tecdîd-i İzdivâc”, “Ken’an”, “Vâlîde”, “Verin Zavallılara”, “Ramazan Sadakası”, “Vagonda”, “Yağmur”, “Sarhoş”, “Çirkin” ve “Cenab’ın Mektubuna Cevab” adlı şiirleri de natüralizm adına başarılı ve güzel örneklerdir.⁴⁵

Rıza Tevfik’e göre Fikret’in sembolik şiirlerinin en güzeli “Hande-i Bûm”dur; Fikret bu şiirinde, doğrudan doğruya parlak bir saltanatın yıkılışını sembolize etmektedir. “Timsâl-i Cehâlet”, “Rakîbe” ve “Heykel-i Sa’y” da onun sembolik şiirleri arasında yer alan önemli manzumelerdir.⁴⁶

⁴³ A. g. y., s. 74.

⁴⁴ A. g. y., s. 84.

⁴⁵ A. g. y., s. 86.

⁴⁶ A. g. y., s. 87.

Rıza Tevfik'e göre, Fikret eserlerini yazarken önce zihninde dış âleme ait bir manzara çizer; daha sonra ona kendince verdiği mana, şairin his dünyasını resmeden sübjektif bir tablo teşkil eder. Fikret'te şiir, semboller arkasında teessürâtla örülmüş bir başka boyut keşfetmektir. Rıza Tevfik yazısında, Fikret'in bu tarz şiirlerinden örnekler vermek suretiyle bu kanaatini ispatlamaya çalışır.

Meselâ "Sis" şiirinde "inatçı dumanlar"la kaplanmış bir şehri değil, Bizantizm'e duyulan derin nefreti; "Zerrişte"de kedileri değil, kadınlara atfettiği "hırçın ve mütehakkim rûh"u; "Gayyâ-yı Vücûd"da, bataklığa benzettiği hayatı değil, hiçbir kurtuluş ümidi bırakmayan hayat anlayışının kendisini sürüklediği mutlak aczi; "Yine Halûk"ta, "kırık bir tekne" ile denizde mücadeleyi değil, oğlu Halûk'un istikbali için kendisinin çektiği zahmeti tasvir etmek istemiştir. "Nâdim-i Hayât" manzumesi ise, âdeta bir tür bedbinlik beyannâmesidir. Bu şiirde Fikret, ölümü hayata tercih etmenin de ötesinde, onu kutsayacak kadar ileri gider.⁴⁷

Tevfik Fikret, belli bir tarihten sonra din duygusunu kaybedince, dış âlemle ilgili hemen her şeyi "boş" görür; bu boşluk duygusuyla her şeyden şüphe eder. Kurtuluşa ise ancak kendi vicdanına başvurmak suretiyle ulaşabilmektedir. "İnanmak İhtiyacı" ve "Heykel-i Giryân" manzumeleri doğrudan doğruya bu duyguyu ortaya koyan bir hakikatı ifade ederler. Descartes'ın "Şekk usûlü" adını verdiği bu hakikat, felsefede sübjektivizmin esasını oluşturmaktadır. Rıza Tevfik, Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım!" prensibini, kendi vicdanında bir inanma ihtiyacı hisseden Fikret'e şu şekilde uyarlar: "İnanıyorum, öyleyse varım!" Bu cümle tam manasıyla Fikret'in hayat anlayışına uygundur.

Doğrudan doğruya Fikret'in hayat görüşünden kaynaklanan bu tavrı, onun, bazı çevreler tarafından "tekfîr" edilmesine sebep olmuştur. Rıza Tevfik, hâlis bir şiir diliyle gönlündeki "nûr-ı imân"ı ortaya koyan Fikret'i bu şekilde itham edenlere açıkça "kör" der ve bunun için de, İsrâ sûresindeki "Kim burada kör ise, âhirette de ködür!" (İsrâ, 72) âyetini delil olarak zikreder.⁴⁸

Fikret, yine bu tarz şiirlerinden biri olan "Heykel-i Giryân"da, Camille Flammarion'un, "Urani" heykeli etrafında bir lamba dolaştırmak suretiyle

⁴⁷ A. g. y., s. 89.

⁴⁸ A. g. y., s. 90.

ortaya çıkan farklı şekilleri seyretmesi gibi, değişik açılardan bakıldığında, bakan insanda farklı hisler uyandıran mermer bir heykel tasavvur eder.

Rıza Tevfik, estetik ve güzel sanatlarda Fikret'in asıl mesleğinin sübjektivizm olması itibariyle en güzel şiirlerinin de bu tarzda yazıldığını, ancak sırf idealist ve romantik mahiyette yazılmış şiirlerinin de bulunduğunu belirtir. Meselâ "Rûh-ı Eş'ârım", "Perî-i Hazân", "Yeşil Yurt", "Ömr-i Muhayyel" ve "Ne İsterim" adlı manzumeleri bunlar arasında yer almaktadır.⁴⁹

Rıza Tevfik'e göre bir sübjektivist, tabiatı hiçbir zaman inkâr etmez; onun yegâne arzusu, kendi hissiyatının âlemde tecellisini görebilmek ve gördüğünü de gönlünde resmedebilmektir. Fikret, "Tefekkür" adlı manzumesinde bunu açıkça ortaya koymuştur. Ona göre şiirin rûhu ancak heyecandır; Fikret böylece, sanat eserinde herhangi bir düşüncenin yardımı olabilmesi ihtimalini, böylelikle de rasyonalizmi reddeder.

Rıza Tevfik makalesinin sonlarında, Fikret'in şiirlerinde lirizm olmadığını iddia edenlere karşı onun "Tefekkür" adlı şiirindeki ifadelerini örnek gösterir. Bu coşkun şairde lirizmin olmaması mümkün değildir; öyle ki Rıza Tevfik, Fikret'in sahip olduğu dizginlenemez heyecanını, onun "demir gibi" vücudunu eriten, hatta mahvına sebep olan tek unsur olarak görür.⁵⁰

*

Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in üçüncü ölüm yıldönümünde, bu defa Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta ise, Fikret'in, zannedilenin aksine, "bir kudret-i külliye"ye imanı olduğundan; dindar olmasa bile fazilet sahibi bir insan olduğundan bahseder; onu "tekfîr" eden Mehmed Âkif'e ve çevresindeki *Sebilürreşad* mecmuası yazarlarına da ağır bir dille hücum eder.

Bu konferansın dinleyicilerinden biri olan Osman Nuri Ergin, Rıza Tevfik'in, Fikret'in:

Bir örümcek götürür Hakk'a beni

*

⁴⁹ A. g. y., s. 91.

⁵⁰ A. g. y., s. 92.

Bir kudret-i külliye var ulvî ve münezzehe

*

Mü'minim, varlığa imânım var

mısraları üzerinde durmak suretiyle, muâırızlarına karşı: “Etrafımızda, içimizde bu kadar ahlâken sukut etmiş, çalan, çırpan, yakan, yıkan varken fazilet cihetiyle bi-hakkın muktedâ-bih olacak böyle bir kudsî rehberin kabacasına tahkîr edilmesine gençlik nâmına tahammül etmek pek güçtür.” dediğini nakleder.⁵¹

Ancak bu konferans sırasında söylenen sözlerin ve yapılan değerlendirmelerin gazetelerde biraz farklı şekilde yer alması ve Rıza Tevfik’in, gençleri Mehmed Âkif ve etrafındakilere karşı âdeta kışkırtmış olduğu şeklinde bir havanın doğması üzerine, Mehmed Âkif’in yakın arkadaşı Babanzâde Ahmed Naim, *Tevfik Fikret’e Dâir* (İstanbul 1336) adıyla hacimli bir makale kaleme alır. Verdiği konferansta Tevfik Fikret’i müdafaa etmesi dolayısıyla Rıza Tevfik’e ithaf edilen ve *Sebîlürreşad* mecmuasının ilâvesi olarak bir broşür hâlinde de yayımlanan bu makale, cüz’î bir ücret karşılığında okuyuculara dağıtılır. Makalesinde, Tevfik Fikret’i dinsiz değil de “dini, herkesten başka sûrette anlayan” ve Mûtezile anlayışı ile tasavvufa yakın gösteren; Tevfik Fikret’i vesile yaparak Mehmed Âkif’e ve onun gibi düşünen samimî müslümanlara saldıran Rıza Tevfik’i ağır bir dille eleştiren Ahmed Naim, “Feylesof” lâkabını kullanan Rıza Tevfik’i biraz daha insafli olmaya davet eder.⁵²

Rıza Tevfik ise Ahmed Naim’e cevaben kaleme aldığı yazısında, adı geçen konferansta söylediklerinin gazetelerde tahrif edilmiş olarak yer aldığını belirttiikten sonra, Fikret hakkında yazacağı bir eserde görüşlerini daha ayrıntılı olarak ortaya koyacağını ifade eder. Ancak burada yine, Fikret’in dinsiz olmadığını söyler ve onun “bir kudret-i külliye”ye imanı olduğundan; dindar olmasa bile “fazilet sahibi” bir insan olduğundan bahsederek Muhyiddîn-i Arabî, Hâfız-ı Şirâzî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî ve Hakîm Senâî gibi mutasavvıfların eserlerinden örnekler vermek suretiyle, insanları fikirlerinden dolayı şu veya bu şekilde itham etmek yerine, bütün insanlara aynı mesafeden

⁵¹ Osman Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun-Hayati ve Şahsiyeti*, İstanbul 1942, s. 181.

⁵² *Tevfik Fikret’e Dâir*, İstanbul 1336/ 1918, s. 8.

bakmak gerektiğini belirtir. Fikret gibi fazilet sahibi bir insanı dinsizlikle itham etmenin yanlış olduğunu vurgulayan Rıza Tevfik, ölümünden kısa bir süre önce “kalbi imanla dolu” İslâm şairi Mehmed Âkif’in “Târih-i Kadîm”de yer alan görüşlere karşı yazdığı:

*Şimdi Allah’a söver... Sonra biraz bol para ver:
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!*

mısralarıyla, onu âdeta zorla dinden çıkardığını ve bunun üzerine “Molla Sırat” dediği Mehmed Âkif’e cevaben yazdığı “Târih-i Kadîm’e Zeyl” ile itidalini büsbütün kaybettiğini iddia eder. Hayatında içki içmemiş, kumar oynamamış, yalan söylememiş, daima hakkı savunmuş bir adamı ölümünden sonra “tahkîr ve tekfîr” etmenin hiçbir şekilde doğru olmadığını belirterek Kur’ân-ı Kerîm’deki bir âyette bile “Allah’ın rahmetinden ümid kesmeyiniz.” denildiğini hatırlatır.⁵³

Rıza Tevfik, belki de bu münakaşa sırasında Tevfik Fikret’i büsbütün dinsiz değil de “bir kudret-i külliye”ye imanı olan “fazilet sahibi bir insan” olarak gösterdiğinden dolayı, şairin dördüncü ölüm yıldönümünde *Sabah* gazetesine kendi adıyla şu şekilde ilginç bir ilân verir:

“Merhûm Fikret’in hâtırasını te’yîd için Ağustos’un on dokuzuna müsâdif olan Salı günü merhûm Fikret’in târih-i irtihâli olduğu cihetle bermu’tâd tezkîr-i nâmı için toplanılacak ve *Mevlid-i Nebevî* kıraât edilecektir. Merhûmun eviddâsi ve âşinâları olan zevât-ı kirâmın yevm-i mezkûrda ba’de’z-zuhr saat iki raddelerinde Âşiyân’ı teşrîf buyurmalarını rica ederim.”⁵⁴

Rıza Tevfik, gerek Ahmed Naim’le yaptığı münakaşa sırasında, gerekse daha sonraki tarihlerde, Abdülhak Hâmid için kaleme aldığı *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi* (yahut *Hâmidnâme*) gibi Tevfik Fikret için de

⁵³ “Dârülfünun Müderrislerinden Muhterem Naim Beyefendi’ye”, *Zaman*, nr. 177, 3 Teşrin-i evvel 1334/1918. Rıza Tevfik bu hadiseden yıllar sonra bir nevi sürgün hayatı yaşadığı Cünye’de kendisiyle röportaj yapan Feridun Kandemir’in bu mesele hakkında sorduğu soruya şöyle bir cevap vermek suretiyle kendisinin haksız olduğunu ve boş yere Fikret’i müdafaa ettiğini açıklar: “Fikret’i çok sevdiğim için onun o şiirini, felsefe karıştırarak müdafaa etmek istedim. Fakat olmadı, o konferans orada kalacak zannettim; cevap verileceğini hatırıma getirmemişim. Fikret de o şiirinde her şeyi apaçık söylemiş; tevil için bir yer bırakmamış ki...” (Kandemir, “Rıza Tevfik Anlatıyor”, *Yeni Sabah*, 7 Kasım 1939).

⁵⁴ *Sabah*, nr. 10688, 17 Ağustos 1335/1919.

Fikretnâme adıyla bir eser hazırlayacağından çeşitli vesilelerle zaman zaman söz ettiği halde, bu tarihten sonra bir süredir ara verdiği politikaya tekrar dönünce böyle bir eser hazırlayamaz.⁵⁵ 1920'de Sevr antlaşmasını imzalayan Osmanlı heyetinde yer alması, bu yüzden 1922'de yurt dışına çıkmak zorunda kalışı ve yirmi yıldan fazla süren gurbet hayatı müddetince de böyle bir eserle meşgul olma fırsatını bulamaz.⁵⁶

Rıza Tevfik'in, 150'liklerin affedilmesinden beş yıl kadar sonra 1943'te yurda dönüşünde "Edebiyat Âleminde Tanıdıklarım" genel başlığıyla yazdığı seri hâlindeki makalelerin yedisi Tevfik Fikret'le ilgilidir. Daha çok şairin biyografisi, aile çevresi, yetişmesi, okul ve iş hayatı etrafında kaleme alınan bu yazılarda Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'le aynı sırada tahsil gördüğü Mekteb-i Sultânî yıllarındaki ilişkilerinden başlayarak Servet-i Fünûn dönemindeki dostluklarını; onun matbuat dünyasındaki şöhretini ve çevresiyle birlikte özellikle ölümünden sonraki yıllarda giderek alevlenen Tevfik Fikret-Mehmed Âkif kavgasında kendisinin oynanmış olduğu rolü anlatır.

Edebiyat dünyasına Muallim Nâci'nin tesiri altında ilk adımlarını atan Tevfik Fikret, başlangıçta "hakîmâne ve dindarâne mensur tehliller, vezinleri kusursuz naatlar" yazdığı halde, bir süre sonra bu tarz şiirler yazmaktan vazgeçer ve Mekteb-i Mülkiye'den hocası olan Recâizâde Ekrem'in tavsiyesi üzerine *Servet-i Fünûn* mecmuasının başına geçmek suretiyle Türk edebiyatında yeni bir dönemin başlamasında oldukça önemli bir rol oynar.⁵⁷ Böylece, aradığı asıl edebiyat ve şiir ortamını bulan Tevfik Fikret, "kendi şemâilini andıran bir şekilde" Servet-i Fünûn edebiyatının "mümtaz bir üslûp, selfs bir zevk, nezîh bir tarz-ı beyân kazanmasına" da büyük ölçüde yardımcı olur; onun şiirleriyle dergi çevresinde ortak bir Servet-i Fünûn üslûbu teşekkül eder.

Bu yazılarında genellikle Servet-i Fünûn şiir tarzının Fransa'daki *Parnasse* akımının ustaca taklidinden başka orijinal bir şiir olmadığını da ileri

⁵⁵ Rıza Tevfik'in *Fikretnâme* adıyla bir eser hazırlamakta olduğuna dair ilk habere, "Fikret'in Seciye-i Akliyyesi ve Sebeb-i İtüzâli: Bu Nokta-i Nazardan Hâmid'le Farkı" (*Muallim*, nr. 18, 10 Kânun-ı sâni 1334/ 1918, s. 622-627) adlı yazısının başında yer alan bir dipnotunda rastlarız. Aynı yıl yayımlanan Abdülhak Hâmid'le ilgili kitabının sonunda yer alan bir ilânda da aynı ifadelerle karşılaşırız (bk. *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi*, İstanbul 1334, s. 549). Ayrıca bk. İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret* (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri), İstanbul 1963, s. 5.

⁵⁶ Rıza Tevfik 1943 yılında İstanbul'a döndükten sonra kendisiyle yapılan bir röportajda da yapacağı işler arasında Fuzûlî ve Tevfik Fikret üzerine birer monografi yazmak istediğini açıklar (M. Ragıp Esatlı, "Rıza Tevfik ve Vastfları", *Akşam*, 3 Temmuz 1943).

⁵⁷ "Tevfik Fikret" (5), *Yeni Sabah*, nr. 2086, 13 Mart 1944.

süren Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in, XIX. yüzyılda şiir yazan bütün Osmanlı şairleri arasında "yegâne ve mükemmel bir *Parnassien* şair numûnesi" olduğu kanaatindedir.⁵⁸

Bu yazılarında ayrıca, "yeis ve ümitsizlik" in Fikret'i dinden ve imandan çıkardığını da iddia eden Rıza Tevfik, özellikle *Servet-i Fünûn* dergisindeki yazı hayatının çok kısa sürede sona ermesinin, onu derin bir karamsarlığa sevk ettiğini ve genç sayılabilecek bir yaşta ölümüne sebep olduğunu belirtir. Daha sonra, büyük ümitler beslediği II. Meşrutiyet inkılâbının hemen arkasından İttihatçılarla bozuşması, Hüseyin Câhid ve Hüseyin Kâzım Kadri ile *Tanin* gazetesinde çok kısa süren yazı hayatı; aynı şekilde büyük yenilikler gerçekleştirme ümidiyle kabul ettiği Galatasaray Sultanîsi müdürlüğünden, devrin idarecilerinin anlayışsızlıkları yüzünden kısa zamanda ayrılması; çevresine küsüp Âşîyan'a ve Robert College'e sığınması, bütün bunlar onu erken yaşta adım adım ölüme doğru sürükleyen bir nevi "felâketler zinciri" olur.

Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in şiir hayatındaki "Köyün Mezarlığında", "Asker Geçerken", "Sabah Ezanında" gibi şiirlerden başlayarak "Gayyâ-yı Vücûd", "Sis", "Târih-i Kadîm" ve "Doksan Beşe Doğru" adlı şiirlere kadar uzanan çizgide açıkça görülen dinden sapma ve tarihî-millî değerlerden uzaklaşma temayülünün entelektüel bir buhran sonucu ortaya çıktığı düşüncesindedir. O, Tevfik Fikret'in yirmi yaşlarında bu tarz bir buhran geçirmesi ya da yirmi sene daha yaşaması hâlinde, böyle bir buhranı atlatacağı ve mutlaka hâlis bir imana ve iç huzuruna kavuşacağı kanaatindedir. Çünkü o zaman Fikret, "dinin ve ilmin halledemediği muammâyı dinsizliğin de halledemeyeceğini anlayacak kadar" vakit bulabilecektir.⁵⁹

Tevfik Fikret'i, hassasiyeti, zarafeti ve ferdiyetçiliği itibariyle Fransız *Parnassienler*'inden Leconte de Lisle'e benzeten Rıza Tevfik, onun "Heykel-i Sa'y" adlı manzumesinde, bizzat kendisinin ruhî ve bedenî hastalıklarla dolu olan hayat macerasını anlattığını belirtir.⁶⁰

⁵⁸ "Tevfik Fikret", (6), *Yeni Sabah*, nr. 2092, 19 Mart 1944. Rıza Tevfik ölümünden kısa bir süre önce Türk edebiyatında "Nev-Yunânîlik" meselesi hakkında Hasan-Âli Yücel'in kendisine sorduğu sorulara cevap olarak yazdığı 6 Şubat 1949 tarihli bir mektupta da, Tevfik Fikret'i "başarılı bir *Parnassien* şair örneği" kabul etmek gerektiğini söyler (bk. Hasan-Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, C. I, Ankara 1957, s. 272).

⁵⁹ "Tevfik Fikret" (3), *Yeni Sabah*, nr. 2072, 28 Mart 1944.

⁶⁰ "Tevfik Fikret" (7), *Yeni Sabah*, nr. 2100, 27 Mart 1944.

Rıza Tevfik'in, terekesinden çıkan ve daha çok bir müsvedde görünümündeki "Bir Büyük Şâirin Çehre-i Mâneviyeti" adlı yazısı ise, önceki yazılarıyla yer yer benzerlikler taşısa da, bazı yeni değerlendirmelere de sahiptir. Tevfik Fikret'in ölümünden sonra mı, yoksa o hayattayken mi yazıldığı kesin olarak belli olmayan bu yazıda Rıza Tevfik onu, şiirleriyle mizacı arasında bazı ilginç ilişkiler kurmak suretiyle ele alır. Bu bağlamda daha çok "Gayyâ-yı Vücûd" şiiri üzerinde duran Rıza Tevfik, son derece hassas, alıngan, çekingen ve çirkinliklerden nefret eden bir mizaca sahip olması dolayısıyla, onun, bir tarafıyla Jean-Jacques Rousseau'ya, bir tarafıyla da Nietzsche'ye benzediğini söyler. Rıza Tevfik yazısında ayrıca, Tevfik Fikret'in başka bir devirde ve farklı bir ortamda yaşamış olması hâlinde, dünya çapında, çok daha değişik bir şahsiyet olabileceği kanaatine sahip bulunduğunu da ifade eder.⁶¹

*

Rıza Tevfik bütün bu yazılarında yeri geldikçe çeşitli örnekler vermek suretiyle Tevfik Fikret'in aynı zamanda büyük bir şair olduğundan da söz etmiş; başta "Sis" olmak üzere, "Balıkçılar", "Gayyâ-yı Vücûd", "Hande-i Bûm", "Nedîm" ve "Târih-i Kadîm" gibi bir kısım şiirlerini ise özellikle ön plâna çıkarmıştır.

Rıza Tevfik 1913 yılında "İlham" adıyla yazdığı bir yazıda "Sis"i, "Târih-i Kadîm"le birlikte, lirizmin doruk noktasına ulaşmış ve bu yönüyle Türk şiirinde başka bir benzeri bulunmayan müstesna bir örnek olarak gösterir: "Sis"te, "Târih"te bu hakikî şair öyle şedîd, öyle ulvî bir heyecan göstermiştir ki onları okuyup da te'sîr-i ra'şe-bahşından âzâde kalmak (bir insan için!) ihtimalin hâricindedir. O insan ne kadar irâdet sahibi olsa da!. Lirizmin bu derece-i ulviyyeti ve şiddeti -ben iddia ediyorum ki- şairlerimizin hiç birinde görülmemiştir. Fakat bu samimî ve hakiki heyecana bâis bir kadın aşkı değildir. Felsefî, içtimâî, insanî bazı te'sirâtı ki samimî olduğu kadar insanları sarsacak ve hiçbir vakit bu ateşi sönmeyecektir. Bu yalnız benim fikrim değil, bu eserlerin tercümesini gören Avrupa mütehassısîni, münekkidîni de bu fikirdedir."⁶²

⁶¹ Henüz tamamlanmamış ve bir müsvedde görünümündeki bu yazı bir incelemeyle birlikte tarafımızdan yayımlanmıştır (bk. "Rıza Tevfik'in Kalemîyle Tevfik Fikret", *Tarih ve Toplum*, sayı 216, Aralık 2001, s. 13-18).

⁶² "İlham" (2), *Rübâb*, nr. 77, 3 Teşrin-i evvel 1329/ 16 Ekim 1913, s. 460; aynı yazı için bk. *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-1* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2000, s. 50.

“Bir Büyük Şâirin Çehre-i Mâneviyeti” adlı yazısında ise “Sis”i, “En medenî milletlerin, en müterakkî lisanların mecmua-i müntehabâtında, baş sahifeleri işgal edebilecek bir kıymet-i edebiyeyi hâiz” bir örnek olarak gösteren Rıza Tevfik, “Bizantizm”in manasını bundan iyi anlamış ve ortaya koyabilmiş başka bir manzumenin bulunmadığını iddia eder: “Fakat şunu bilirim ki Gibbon gibi, Macauley ve emsâli gibi nâfizü’n-nazar ve cidden âlim müverrihler bile bir medeniyet-i münkarizenin ölmek bilmeyen rûhunu, bu derece mücez ve mu’ciz bir lisân-ı belîğ ile tasvir edememişlerdir.”⁶³

Şiir ile resim (tasvir) arasındaki ilişkiyi daha iyi ortaya koyabilmek için E. Delacroix’nın “Le Radeau” (Sal) adlı tablosu ile Tevfik Fikret’in “Balıkçılar” şiiri üzerinde duran Rıza Tevfik, Fikret’in şiirinin esasen bir tablo olmakla beraber, “vicdanımızda şiddetli bir esef ve derin bir merhamet duygusu ihsâs eden bir tesiri hâiz olduğu cihetle” güzel bir tablo-şiir olduğunu belirtir. Rıza Tevfik’e göre “Balıkçılar” şiirinde yer alan şu:

*Dışarda gürleyerek kükremiş bir ordu gibi
Döverdi sâhili binlerce dalgalar, asabî*

mısraları bile tek başına ancak bir yağlıboya tabloda canlandırılabilir, yani sadece bu mısralar göz önünde bulundurulmak suretiyle pekâlâ bir tablo-resim yapılabilir, ancak:

*Deniz dışarda uzun sayhalarla bir hırçın
Kadın gürültüsü neşreliyordu ortalığa*

mısraları gibi şiirdeki diğer ifadeleri ise tuvale aktarabilmek mümkün değildir.⁶⁴

Sembolizmle ilgili bir yazısında Max Nordau’nun “Sembolizm sanatkârlar dâhi hünerverlerdir” cümlesine yer veren Rıza Tevfik, Fikret’in “Hande-i Bûm” şiiri ile kendisi için yazdığı “Hakikatın Yıldızı” şiirlerini ve V. Hugo’nun “La Vache” şiirini “yüksek manada sembolik eserler” olarak değerlendirir.⁶⁵

⁶³ “Rıza Tevfik’in Kalemîyle Tevfik Fikret”, *a.g.y.*, s. 18.

⁶⁴ “San’atta İfade , Bil-vâsıtâ ve Bilâ-vâsıtâ İfade Ne Demektir?” (1-2), *Yeni Sabah*, sayı 1103, 1106; 31 Mayıs, 3 Haziran 1941; aynı yazı için bk. *Rıza Tevfik’in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-1*, s. 193, 196, 198.

⁶⁵ “Sembolizm”, *Rûbâb*, C. I, nr. 12-13, 12 Nisan 1328/ 25 Nisan 1912, s. 106-114; ayrıca bk. *Rıza Tevfik’in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları-1*, s. 39-40.

Fikret'in "Kamîs-i Yusuf" şiirini ise *narrative* manzumelere örnek olmak üzere zikreden Rıza Tevfik, ifadesini "son derece temiz, kusursuz ve pürüzsüz" bulunduğu bu şiirin "gayr-ı şahsî" olduğunu, dolayısıyla "şairin hissiyatına dair en ufak bir ipucu bulunmadığını", ama kendisinin bu şiiri "en güzel lirik şiirlerden biri" saymakta tereddüt etmeyeceğini de belirtir.⁶⁶

Tevfik Fikret'in "Âveng-i Tesâvir" serisinde yer alan Fuzûlî, Nef'î, Nedîm, Hâmid, Ekrem ve Cenab'la ilgili şiirlerini Türk edebiyatının emsalsiz portreleri olarak değerlendiren Rıza Tevfik, bunların arasında özellikle "Nedîm" manzumesinin sadece bir insanın portresini canlandırmakla kalmadığını, aynı zamanda bütünüyle bir "sefâhat devri" sayılan Lâle Devri'nin "en doğru, en belîğ ve mükemmel bir tablosu" olduğu düşüncesindedir. Rıza Tevfik, Fikret'in burada elli-altmış beyit etrafında canlandığı o âlemi, henüz hiçbir tarihçinin veya ressamın bu kadar güzel anlatamadığı kanaatindedir. Aynı şekilde Fikret "İnanmak İhtiyacı" şiirinde de, bütün insanların "müphem ve manevî ihtiyacını", dinin ortaya çıkmasına sebep olan psikolojik durumu (hâlet-i rûhiye) da gayet güzel bir şekilde tasvir etmeyi başarmış bir şairdir.⁶⁷

*

Rıza Tevfik ile Tevfik Fikret ilişkisini ele alıp incelemeye çalıştığımız bu yazıda üzerinde durulması gereken bir mesele daha kaldı; o da, Fikret'in istibdat devrinin bunaltıcı havasında, ruhen çok bunaldığı bir sırada kaleme aldığı "Târih-i Kadîm" manzumesinden başkalarının da haberdar olması ve yayımlanması konusunda Rıza Tevfik'in oynamış olduğu rol!

Özellikle Tevfik Fikret-Mehmed Âkif kavgasının başlangıç noktasında yer alan "Târih-i Kadîm" manzumesi ile Mehmed Âkif'in "Berlin Hâtıraları"nda bu manzumeyi kastederek Fikret için "zangoç" tabirini kullanması; Tevfik Fikret'in de buna "Târih-i Kadîm'e Zeyl" ile cevap vermesi, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi bu tartışmalarda sürekli olarak hatırlanmış, her iki tarafta yer alan kalem sahipleri sık sık bu manzumelere atıfta bulunmuşlardır. Yine bu tartışmalar sırasında Fikret'i müdafaa etmesi dolayısıyla Mehmed Âkif taraftarlarınca Rıza Tevfik de daima kendisine hücum edilen bir hedef hâline gelmiş, öteden beri "Feylesof" lâkabını

⁶⁶ "Estetik Bahsinde Sübjektivizm Akîdesinden Doğan Meseleler", *Yeni Sabah*, sayı 1016, 1 Mart 1941; *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları*, s. 114-115.

⁶⁷ "Bizim Meşgul Eden Meseleyi Biraz Daha Tahlil Etmeliyiz", *Yeni Sabah*, sayı 1050, 8 Nisan 1941; *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları*, s. 142.

kullanması dolayısıyla onun da zaten dinsiz, imansız biri olduğu şu veya bu şekilde dile getirilmiştir.⁶⁸ Bütün bunlardan başka, yine hasımları tarafından, “Târih-i Kadîm” manzumesini Tevfik Fikret’e haber vermeden, bir tür korsan baskı şeklinde isimsiz olarak yayımlayan kişinin de Rıza Tevfik olduğu rivayeti yayılmıştır.⁶⁹

Bizim bu konuda yazılanlardan anladığımız kadarıyla mesele şu şekilde başlar ve gelişir: Tevfik Fikret, *Servet-i Fünûn* mecmuasının kapatıldığı, kendisinin oradaki arkadaş çevresinden ve bütünüyle toplumdan uzaklaşıp Robert College ile Âşîyan’a sığındığı 1901 yılından sonraki bir tarihte iki kurbanlık koyun gördüğü bir kurban bayramı arefesinde⁷⁰, bir buhran anında yazmış olduğu bu manzumeyi ilk defa en yakın arkadaşlarından biri olan Rıza Tevfik’e okur. Aradan bir süre geçtikten sonra Rıza Tevfik, bu şiiri bir daha okumak için Fikret’ten ısrarla ister ve kimseye göstermeyeceğine dair söz vererek alır. Fakat verdiği sözde durmaz ve çevresindeki bir kısım dostlarına ve arkadaşlarına gösterir. Yine aradan uzun bir zaman geçtikten sonra, manzume bir gün Mekteb-i Sultânî talebelerinden birinin kitapları arasında çıkar ve etrafa dağılır. Fikret durumdan haberdar olunca buna çok üzülür ve bu manzumeyi yazdığına büyük bir pişmanlık duyar.⁷¹

⁶⁸ Rıza Tevfik, Mekteb-i Tıbbiye’deki talebelik yıllarından itibaren bilhassa garip kıyafeti dolayısıyla arkadaşlarının kendisi için “dinsiz, mürted” veya “rind, kalender-meşreb” anlamında kullandıkları “Feylesof” lakabını çabucak benimsemiştir (bk. Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik’in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 2004, s. 11. Ayrıca bk. Osman Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Meccî Tolun*, s. 184, 314. Dr. A. Adnan Adivar, II. Meşrutiyet’ten sonra Rıza Tevfik’in Meclis-i Mebusân’da “serbest fikir” meselesi hakkında yapmış olduğu bir konuşma üzerine hoca takımının “küfürdür” diye ayağa kalkması karşısında, Rıza Tevfik’in “Dışarı çıkın da küfür olmadığımı anlatayım!” şeklinde onlara nasıl meydan okuduğunu anlatır (“Feylesof”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950). Rıza Tevfik de “Asrî Goygoyculuk” adlı manzumesinde bu durumu alaycı bir şekilde şu mısralarla dile getirir: “Lânet olsun o imansız Feylesof’un canına/ En sonunda girdi mazlum Fuzûlî’nin kanına!” (*Aydede*, nr. 46, 8 Haziran 1338/ 1922; *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*, İstanbul 2005, s. 316-317).

⁶⁹ “Târih-i Kadîm”, ilk defa isimsiz olarak küçük boyda 16 sayfalık bir risale hâlinde Nisan 1321 (1905) tarihinde basılır. Tevfik Fikret’in ölümünden on yıl sonra da bu sefer Abdullah Cevdet tarafından *İctihad* mecmuasında yayımlanır (nr. 169, 1 Eylül 1924, s. 3420-3422; tashih edilmiş olarak ikinci defa: nr. 180, 15 Mayıs 1925, s. 3596-3598; “Târih-i Kadîm’e Zeyl” de aynı yerde yayımlanır: *İctihad*, nr. 170, 1 Teşrin-i evvel 1924, s. 2434). Yıllar sonra ilk defa Eşref Edib (Fergan), Fatin (Gökmen) Hoca’dan naklen, Rıza Tevfik’in Tevfik Fikret’e haber vermeden bu manzumeyi yayımladığını yazmış (*Mehmed Âkif*, İstanbul 1938, s. 253); bu rivayet daha sonra başka yerlerde de aynen tekrarlanmıştır (bk. Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, İstanbul 1972, s. 68). Son devrin tanınmış araştırmacılarından Fevziye Abdullah Tansel ise, “Târih-i Kadîm”i yayımlayanın Rıza Tevfik olduğunu kendisine Fuad Köprülî’nün şifâhen söylediğini belirtmiştir (bk. Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy*, 2. b., İstanbul 1973, s. 78).

⁷⁰ Ruşen Eşref (Ünaydın), *Tevfik Fikret: Hayatına Dâir Hâtıralar*, İstanbul 1919, s. 97-98.

⁷¹ Buraya naklettiğimiz ifadeler, devrinde Fatin Hoca diye şöhret bulan Rasathâne müdürü Fatin Gökmen’in “Fikret’in Nedâmet ve Teessürü” (Eşref Edib, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1938, s. 253) adlı makalesinden alınmıştır (bk. Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, s. 91)

Hemen hemen aynı şeylerin tekrarlandığı başka bir kaynakta da, Hüseyin Kâzım'dan (Kadri) naklen, manzumeyi, Fikret'in haberi olmadan başkalarına veren kişinin Rıza Tevfik olduğu; Fikret'in bundan haberdar olduktan sonra çok üzüldüğü, hatta böyle bir manzumeyi yazdığı için büyük pişmanlık duyduğu kaydedilmektedir.⁷²

Bütün bu ifadeler sonucunda, manzumeyi yayımlayan kişinin Rıza Tevfik olduğu kesin değildir, fakat manzumeden başkalarının da haberdar olmasında, yani yayılmasında onun rolü olduğu muhakkaktır. Ancak bütün bu rivayet ve nakillere rağmen, Rıza Tevfik'in kendisi, ölümünden önceki yıllarda da çok konuşulan ve tartışılan bu mesele hakkında yukarıdan beri gözden geçirdiğimiz makale, konferans ve röportajlarında nedense büsbütün susmayı tercih etmiş ve hiçbirinde açıklayıcı mahiyette tek bir cümle dahi sarfetmemiştir.

Bu durumu açıklamak biraz zor görünmekle beraber, biz bunu, büyük bir ihtimalle, başlangıçta kendisinin de hesap edemediği ve yıllarca sürecek anlamsız bir tartışmaya sebep olmanın yol açtığı bir tür suçluluk duygusuna bağlamanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Yoksa hiçbir zaman hiçbir şeyden en ufak bir pervası olmayan, inatçı, ama bir o kadar da kalender mizaçlı; karıştığı en küçük olayları bile anlatmaktan büyük bir zevk duyan Rıza Tevfik gibi bir kimsenin, Türk edebiyat ve sosyal tarihi bakımından bu kadar önemli bir konuda böyle suskun kalmasını açıklamak bize oldukça anlamsız görünmektedir.⁷³

⁷² Hasan Basri Çantay, *Âkîf-nâme (Mehmed Âkîf)*, İstanbul 1966, s. 249; Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, s. 92. Çeşitli araştırmacılar Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadîm" manzumesini II. Meşrutiyet'ten sonra yayımladığı *Halûk'un Defteri*'ne (İstanbul 1911) almamasını, bu manzumeyi yazdığına pişmanlık duyduğuna bir delil olarak gösterirler (bk. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1971, s. 155-156). Aynı şekilde Mehmed Âkîf de, "Berlin Hâtraları"nın *Sebilürreşad*'daki neşrinde yer alan Fikret'i küçük düşürücü ifadeleri *Safahât*'a dahil etmemiştir (Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkîf*, İstanbul 1945, s. 83-86; Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, s. 156).

⁷³ Rıza Tevfik 150'liklerin affedilmesini takiben İstanbul'a döndükten bir süre sonra "Edebiyat Âleminde Tanındıklarım" başlığıyla yazdığı yazıların ilkinde Mehmed Âkîf'i söz konusu eder. Burada Fikret-Âkîf münakaşasında kendisinin oynadığı rolü ve bu tartışmada taraftarların bu iki şahsiyeti kukla gibi oynattıklarını söyledikten sonra, 25 Temmuz 1935 tarihinde kendisini Lübnan'ın Cünye kasabasında ziyarete gelen ve evinde misafir olarak kalan Mehmed Âkîf'le helâllaştıklarını da anlatır ("Mehmed Âkîf", *Yeni Sabah*, sayı 2050, 6 Şubat 1944; ayrıca bk. *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, s. 186-187; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkîf-Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, 2.b., İstanbul 2005, s. 107-109).